

انتشارات دانشگاه تهران

۴۴۳

حقوق عمومی و ادار

3585

(۱۴۱۲)

جلد اول

مشتعل بر :

دیباچه - مقدمه - رژیم برق - قانون معادن - کارهای عام المنفعه
و خدماتهای همگانی - سیستم برنامه و سازمان برنامه ایران -
شورای دولتی و تأسیس آن در ایران.

دارای ۴۰۰ گراور

تألیف و نگارش

دکتر ز. شیدفر

دارای دیپلم تخصصی در مالیه و اقتصاد از مدرسه عالی علوم سیاسی پاریس
ولیا نس و دکترای دولتی در حقوق از دانشگاه پاریس

استاد دانشکده فنی دانشگاه تهران

چاپ اول

تهران

۱۳۳۶

چاپخانه دانشگاه

چاپخانه دانشگاه

بها : ۹۰ ريال

بنام ایزد بخشنده مهر بان

دیباچه

آنچه را در زبانهای اروپائی بنام « حقوق عمومی » خوانند گاه معنایی عام و گاه مفهومی خاص دارد. در معنای عام این اصطلاح شامل رشته‌های گوناگون از علم حقوق مانند حقوق اساسی، حقوق اداری، علم مالیه، آیین دادرسی و حقوق کیفری است؛ اما در معنای خاص منظور از آن قسمت محدود و معینی از حقوق اداری مربوط بکارهای عام‌المنفعه و خدمات همگانی است که موضوع بحث ما در این مجموعه میباشد.

بر اصحاب دانش و ارباب بینش پوشیده نیست، در کشور هائی که دارای رژیم پارلمانی و حکومت دمکراسی هستند، اداره امور کشور و بالاخص امور اداری آن بر پایه قواعد و اصول کلی استوار است که قوانین و مقررات و نظامات را در هر قسمت بر اساس آن کلیات تنظیم و تدوین مینمایند. اصول کلی همواره ثابت و پای بر جا میماند در حالی که مقررات تغییرپذیر و قابل افزایش و کاهش است و بدیهی است جز کلیات و اصول چیزی دیگر نمیتواند پایه و اساس علم قرار گیرد. باین تفصیل هنگامی برای حقوق اداری میتوان عنوان علم قائل شد که موضوع آن گفتگو و بحث راجع بکلیات و اصول باشد.

اما راجع بحقوق اداری در کشور ما این خصوصیت یاد کردنی است که علل و جهاتی گوناگون مانع از این شده است که اصول ثابت و قواعد کلی مبنا و اساس کارها قرار گیرد و بنا بر موجباتی که در این مختصر جای بحث آن نیست از دیر زمان شالوده و اساس امور اداری و جریان کارها بر بنیاد ناپایدار تصویبنامه‌های خلق‌الساعه و آئین‌نامه‌های هر دم دگرگون کردنی قرار داده شده و خاصیت ذاتی این احوال جز تباین و تناقض آشکار و جمع‌اضداد بطور مشهود نتواند بود، چنانکه موارد واقعی آنها در هیچ دوره و زمانی نادر و کم نظیر نبوده است. فرض کنیم برای اصلاح امر عبور و مرور در شهری پر جمعیت تردد و سائل نقلیه را از خیابانی که در وسط شهر واقع است ممنوع ساخته پس از چندی آنرا آزاد گذارند، سپس در نتیجه ازدحام عبور و سائل را از یک جهت قرار دهند و هنوز زمانی بر آن بر نیامده عبور را در جهت عکس سابق مجاز سازند

وباز پس از مدتی این دوره و داستان را از سر گیرند، نتایج مسلم و حتمی که اختیار چنین رویه‌ای بیمار خواهد آوزد از اینقرار خواهد بود :

- ۱- سرگردانی وسائل نقایه که هرچندی یکبار باید از روشی نوین پیروی کنند .
- ۲- ایجاد زحمت فراوان برای عابران و رهگذران که در چنین صورتی همواره متحیر و بلا تکلیف مانده و دائماً باید با عادت کسب شده مبارزه نمایند .
- ۳- بالا رفتن آمار تصادفات و سوانح در گذرگاههای این خیابان بعلمت تغییر وضع دائم و مخالفت با عادت مردم .
- ۴- پیدا شدن موجبات مشاجره بین مأموران انتظامی و رهگذران .

بنا بحکم عقل در مقررات عبور و مرور دو اصل کلی همواره باید هدف و مسورد نظر باشد : اول تسهیل عبور و مرور دوم جلوگیری از خطرات . بدیهی است هر گاه یکی از این دو اصل بدون توجه بدیگری رعایت شود نتایج آن برخلاف انتظار خواهد بود؛ اما دو اصل یاد شده هر قدر هم کلی باشد ساده‌تر از آنستکه فرض شود متصدیان از آن غافل مانند. پس بحکم ضرورت امر دیگری باید در کار باشد که بی توجهی بدان نتایج غیر مطلوب را ببار آورد و آن موضوع عادت مردم است که از نظر روانشناسی و نیز جامعه شناسی دارای اهمیتی فوق العاده بوده و با بی اعتنائی نمیتوان بدان نگر بست؛ باین معنی که هر گاه در امور جاری و روزانه عادت در مردم ایجاد شد تغییر آن دشوار است خاصه آنکه هر چند گاه یکبار بخواهند وضع را دگرگون سازند . حاصل اینکه شرط رسیدن به هدف دوم یعنی جلوگیری از خطرات رعایت اصل مهم دیگری یعنی عادت مردم است. از مثال ساده بالا چنین نتیجه میشود : در جائی که رعایت اصول و کلیات راجع

بامر عبور و مرور در يك خیابان که مربوط بمقررات انتظامی و وابسته بحقوق اداری است تا این اندازه حائز اهمیت باشد پس بخوبی میتوان قیاس نمود در موارد بسی مهمتر که نتایج امر عاید عموم افراد يك کشور میشود موضوع از چه قرار خواهد بود . غیر از موضوع کلیات و اصول امر دیگری راجع بحقوق اداری که یاد کردن از آن در اینجا ضروریست تشنت و تفرقه مقررات است . در هر کشور ناچار مقامات عمومی و ادارات گوناگون وجود دارد که دستگاه اجرایی را تشکیل میدهند و وظایف آنها را در دو قسمت میتوان خلاصه نمود : اول اجرای مقررات موجود و انجام وظایف

مربوط دوم تهیه لوایح و مقررات جدید یا پیشنهاد تغییر مقررات موجود بعلت دگرگون شدن شرایط و پیدا شدن نیازمندیهای تازه. چون کار دستگاههای اجرایی خوانا خواهد بود یا یکدیگر کم و بیش ارتباط دارد غالباً اتفاق میافتد که مقررات دستگاههای مختلف بعلت بی اطلاعی آنها از کار یکدیگر هماهنگی نداشته حتی تعارض پیدا کند.

مطلب دیگری که ذکر آن در اینجا ضروری بنظر میآید اینست که ریشه حقوق عمومی در معنای خاص حقوق اداری است و موضوع حقوق اداری بطور کلی تنظیم روابط بین افراد و دستگاههای دولتی میباشد؛ پس تا اینمسئله بطور اساسی حل نشود نه حقوق اداری و نه حقوق عمومی در معنای خاص نمیتواند وجود خارجی پیدا کند. روابط مزبور در حال عادی و مادام که اختلافی در بین نباشد موجب نگرانی نیست اما پدید آمدن اختلاف و مناقشه بین دو طرف ذینفع در مورد افراد عادی و بطریق اولی بین افراد عادی و مقامات عمومی که بعلت در دست داشتن اختیارات مجال و قدرت تجاوز از حدود را پیدا میکنند امری پرهیزناکردنی میباشد. بعنوان مثال روابط کارمندان را با دستگاهها و مقامات عمومی متبوع آنها در نظر میآوریم: از جمله کارهای معمول در ادارات آنستکه کارمندی را در اختیار کارگزینی قرار دهند یعنی بطور خیلی ساده و بدون هیچگونه شرط و قیدی او را از کار برکنار کنند؛ حال در صورتیکه اعمال این اختیار نسبت بوی از روی غرض یا سوء استفاده از اختیارات باشد کارمند حق دارد بدیوان کشور یعنی عالیترین مرجع قضایی کشور شکایت نماید لیکن حداقل از هشت تا ده ماه طول میکشد تا نوبت رسیدگی بعرض حال وی برسد، ملاحظه مینمائیم که :

۱- در اینمدت و مدت بعد تا صدور قرار یا حکم کارمند بلا تکلیف مانده و کار و زندگی و معیشت وی مختل میگردد.

۲- مدارك و دلائل بی تقصیری وی که عبارت از قرائن و شواهد است در اینمدت از بین میرود و اوضاع و احوال متغیر مجالی برای رسیدگی بحقائق باقی نمیگذارد.

۳- اداره برای اقدامات و تصمیمات خود همواره فرمولهای مبهم و کشدار مانند « بنا بر مقتضیات اداری » و امثال آن در آستین دارد و هر چند معنای واقعی اصطلاح اداری مزبور « بنا بر دلخواه » میباشد لیکن صورت حق بجانب آن مانع از تصدیق حقانیت کارمند در مورد بی تقصیری وی میگردد.

باملاحظه این مراتب کارمند مورد تعدی که از سامان رسیدن کار خود از ابتدای امر مأیوس است از مراجعه بمرجع صلاحیتدار و دادخواهی از آن صرف نظر مینماید تا اقلاً دچار دردسرها و سرگردانیها و زیانهای بعدی نگردد.

اما مورد مهمتر راجع باختلافات و مناقشات در مورد قراردادهای دولت و مقامات عمومی دیگر با افراد یا شرکتهای برای انجام کارهای عام المنفعه و خدمتهای همگانی است و با توسعه و بسط این امور دعاوی و شکایات مزبور نیز بهمان نسبت افزایش مییابد. اما حل و فصل این قبیل مسائل مستلزم دارا بودن معلومات مخصوص و آشنائی کامل بامور اداری میباشد که در دسترس دادگاهها و دستگاههای قضائی دادگستری نیست. مادر جای خود در متن کتاب در این باره گفتگو کرده و توضیح داده ایم که دستگاه عادی قضائی یعنی دادگستری در مورد دعاوی افراد بامقامات عمومی کفایت نمیکند، شاهد آن شکایات بیحد و اندازه است که بنحست وزیری میرسد و بیشتر شکایات مزبور از مقامات عمومی و ادارات دولتی است که مردم بامید رسیدگی و احقاق حق از راه عادی و مرجع قانونی یعنی دادگاههای رسمی صرف نظر کرده دست امید بسوی دستگاه نخست وزیری دراز میکنند. ممکن است این امر بعلت تراکم اموری یا تشریفات مفصل و پیچیده در دستگاه دادگستری یا وارد نبودن قضات آن در مسائل اداری و یا هر جهت و سبب دیگر باشد لیکن در هر صورت نتیجه یکیست و این احوال مبین آنست که احقاق حق مردم چنانکه باید و شاید بعمل نمیآید و منظور دولت و هیأت حاکمه از تأمین و بسط عدل و داد حاصل نمیشود.

بنابر آنچه گذشت در حقوق اداری ایران که حقوق عمومی موضوع بحث مانیز فصلی از آنست سه مطلب قابل توجه است: اول موضوع کلیات و اصول دوم تفرقه و تشتت مقررات و هماهنگ نبودن آنها. سوم نبودن مرجع صلاحیتدار مناسب برای رفع اختلافات و مناقشات بین افراد و مقامات عمومی. با این تفصیل دست زدن بکار تألیف و تصنیف در چنین رشته ای بدیهی است چه دشواریها در بردارد، و آنکه در پی جستن اصول یا استخراج مطلب از انبوهی درهم و پیچیده و جور و اجور مقررات اداری از نژاد تصویب نامه و قوم و قبیله آئین نامه برآید، بکسی ماند که برای گرفتاری خویش دام گسترد یا برای بستن دست و پای خود ریسمان بافد.

بنابر جهات و موجباتی که در پیش اشاره شد و با توجه بتجارب ممتد کشورهای

مترقی جهان برای حل مسائل یاد شده در بالا شورای دولتی در ایران ضروری بنظر میرسد و ما راجع باین موضوع در فصلی جداگانه بگفتگو پرداخته ایم. دستگاہهای دادگستری و شورای دولتی هرچند اصولاً دارای يك هدف و عمل واحد میباشند که عبارت از حل و فصل دعاوی و رفع شکایات است لیکن این دودستگاه در ظاهر موازی و مترادف در عین حال هر يك وظایف مخصوص بخود داشته و در عمل قضائی يك نوع تقسیم کار بین آنها وجود دارد و بنا بر نوع وظایف هر يك دارای رویه و طرز عمل مخصوص بخود بوده میتواند آنها را بدو نوع وسیله حمل و نقل مانند راه آهن و اتومبیل تشبیه نمود. هر چند از این دو نوع وسیله يك هدف منظور است، که تأمین حمل و نقل کالا یا مسافر باشد، لیکن بانندك توجهی میتوان بجهت اختلاف و موارد استعمال خاص هر يك پی برد و ملاحظه کرد که هر يك از این دو وسیله متمم و مکمل دیگری است و بتنهائی از یکی از آن دو تمامی مقصود و منظور حاصل نمیکردد.

علاوه بر عمل قضائی دو عمل دیگر شورای دولتی که عبارت از هماهنگ نمودن قوانین و مقررات و عمل مشورتی آن باشد چنانکه در جای خود خواهیم دید محظورات و دشواریهای پیش گفته را رفع و منظور ما را تأمین مینماید.

اینك جای بسی سپاسگزاری است که در همین اوقات در اجرای منویات ملوكانه دستور تهیه لایحه تأسیس شورای دولتی از طرف رئیس دولت حاضر جناب آقای دکتر اقبال صادر گردیده، و با حسن توجه و عنایتی که نسبت بگزارش نویسنده مبذول فرموده اند، امیدواری حاصل است که آنچه را ما در عالم اندیشه و خیال آرزو کرده ایم بزودی جامه عمل پوشیده واقعیت و تحقق یابد.

این کتاب که بالاصاله مخصوص دانشجویان دانشکده فنی و مربوط بکار مهندسان است بیشتر با توجه بتیاز مندیهای این صنف از دانشجویان ما تدوین گردیده و در این باب بخصوص مناسبات و مقتضیات کار را برای کشور خودمان در نظر داشته ایم؛ بعبارت دیگر در درجه اول موضوعهایی را بر گزیده و بشرح و بسط آن پرداخته ایم که بیشتر مورد احتیاج بوده و دانستن آن مطالب برای مهندسان جوان از واجبات بشمار میآید. اما اصولی که برای رسیدن به هدف و نیل بدین منظور در تدوین و تنظیم مطالب در نظر گرفته شده از اینقرار است:

۱ - راجع بموضوعهای اساسی اصول علمی و کلی را بیان کرده و در اینکار پیروی از طریقه و رویه‌ای نمودیم که مورد قبول و عمل کشورهای مترقی و ممالک سابقه دار در انجام کارهای عام‌المنفعه و خدمات همگانی باشد. بالینحال بخصوص از ذکر قوانین و مقررات و ترتیبات معمول در ایران از هر قبیل که مربوط بموضوع و مطلب بوده غفلت نشده است.

۲ - هر جا مناسبتی موجود بوده و فرصتی بدست آمده است از ذکر مطالب حقوقی که دانستن آن برای دانشجویان لازم یا بسیار مفید است بطور پاورقی در ذیل صفحات فروگذار نکرده‌ایم؛ علت آن اینست که در وضع فعلی بعلمت سنگینی برنامه‌درسهای فنی جزء عمده محدودی ساعات آنهم در سال آخر دوره تحصیلی برای درس حقوق دانشجویان فنی موجود نیست که ناچار بر عایت‌الاهم فالا هم بیشتر برای موضوعهای مربوط بکار مهندسان تخصیص داده میشود و بسیاری مطالب حقوقی دیگر که دانستن آن در دنیای امروز از ضروریات برای همین طبقه از محصلین است ناگفته میماند.

پس اگر در این پاورقیها فی‌المثل گاه صحبت از تصویبنامه و آیین‌نامه در میان میآید و گاه از موضوع پارلمان در کشورهای گوناگون، یا اگر در جایی از مواد قانون مدنی راجع بحریم چاهها و قنوات سخن میرود و در مواد دیگر از قانون اساسی ایران، بنابر همین نظر است و ذکر و بیان چنین موضوعهایی مختلف و دور از هم را نباید حمل بر بی‌توجهی و بی‌مبالاتی نمود.

۳ - تنها بذکر اصول و مطالب علمی یا قوانین و مقررات موضوعه در کشور اکتفا نشده و هر جا اقتضا داشته است ببحث و انتقاد پرداخته و از اظهار عقیده خودداری نکرده‌ایم. با اینهمه همچنانکه پیشتر هم اشاره شد چون سابقه تألیف و تصنیف راجع بحقوق عمومی تا کنون در ایران وجود نداشته، کاری که برای نخستین بار باید بعمل آید ناچار دشوار و راه آن ناهموار است و طبعاً نمیتوان انتظار داشت که خالی از هر عیب و عاری از هر نقص باشد. لوفرض هم که سابقه‌ای موجود بود باز هرگز نمیتوانستیم چنین ادعائی داشته باشیم، چه کدام کار بشری است که خالی از نقیصه تواند بود، نهایت اینکه بقدر وسع و در حد مقدور کوشش شده است تا پرهیز از خطا بیشتر و انحراف از مقصود کمتر دست دهد.

این کتاب مشتمل است بر:

الف - مقدمه که ما آنرا مخصوص سوابق تاریخی کارهای همگانی نموده و بمنظور نمونه از کارهای عام المنفعه در دوره‌های باستانی مصر و ایران و روم سخن رانده‌ایم. تصاویری که در این قسمت ملاحظه میشود از مآخذ معتبر اقتباس گردیده و نمونه‌هایی است از امور عام المنفعه در تاریخ قدیم. این نمونه‌ها بظاهر باهم پیوندی از یگانگی ندارد و اگر ایراد کنند کاخ داریوش کبیر و تالار بارخشا یا شاهرا باهر مفرعون میکرینس، یا پرستشگاه اولادرامسس دوم را در لئوس و کسرو کارناک با اردو کشی و سنگر بندی و منجنیق سازی زادگان روموس و رمولوس چه مشابهت است؟ یا کلیریه قیصره روم را با کلیسای مسیح، و طاق نصرت رومی را با مسجد و محراب ایرانی چه مناسبت؟ و همه اینها را با موضوع این کتاب کدامچنانست؟ در جواب گوئیم آبشخور همه از یک سرچشمه است:

اینهمه عکس می‌ونقش نگارین که نمود يك فروغ رخ ساقیست که در جام افتاد .

این نقشهای رنگارنگ و صورتهای گوناگون عا کفان کعبه جلال و واصفان حلیه يك جمالند که کارهای عام المنفعه و خدمات همگانی باشد، و بنا بر این علت و سبب است که در این مورد بخصوص گرگک و میش باهم دم‌ساز و شیر و نخجیر هم‌راز گردیده و آتش و نی با همه خلاف در میدان مصاف سازگار آمده‌اند .

ب - رژیم برق بنا بر آنکه در ایران کار سدسازی در حال پیشرفت است استفاده از برق بوسیله قوه آب جزء لاینفک آن خواهد بود و بنا بر این لازم دانستیم اصول حقوقی که باید در این موضوع مورد توجه قرار گیرد برای آشنائی ذهن دانشجویان (بخصوص در رشته الکترومکانیک) بطور اجمال در یکی از ممالک غربی ملاحظه شود.

ج - قانون معادن که از لحاظ دانشجویان رشته معدن و نفت اهمیت دارد. مقررات قانونی را در این قسمت، هم در ایران و هم در فرانسه شرح داده‌ایم و بمناسبت ملی شدن صنعت نفت در ایران اصول حقوقی راجع بملی کردن صنایع و بنگاههای بزرگ را در دنیای امروز از نظر گذرانده‌ایم.

د - کارهای عام المنفعه و خدمات همگانی بخش سوم کتاب را تشکیل میدهد. علاوه بر ذکر اصول علمی و قضایای حقوقی بشرح مقررات معمول در ایران

پرداخته و آنچه در این زمینه در حال فعلی موجود است ناگفته نمانده و نیز از بحث و انتقاد و پیشنهاد نظرهای اصلاحی خود داری نشده است .

هـ يك بخش از کتاب را مخصوص **شورای دولتی** گردانیده و اهمیت تأسیس و تشکیل آن در ایران و موجداتی که لزوم این امر را در کشور ما محرز میسازد گوشزد کرده ایم .

و- **سیستم برنامه و نقشه های چندساله** در کشورهای خارج و سازمان برنامه در ایران بخش جداگانه دیگری از این مجموعه است . علاوه بر شرح قانون، راجع به برنامه هفت ساله اول و دوم بحث و انتقاد بعمل آمده و بمناسبت ، موضوع بودجه را در ایران مورد بررسی قرار داده و نظر خود را در باب علل و جهات کسر بودجه بیان کرده ایم .

از وجود نا تمام بشر کار تمام عیار نمیتوان توقع داشت و متاع محقر ما هم بیرون از این قاعده نیست . هر چند که عذر کمی و کاستی را توان گفت :

کمال صدق و محبت بین نه نقص گناه

اما در این مورد نظر بعیب کردن را بی هنری نشمرده و نمیگوئیم :

عیب می جمله بگفتی هنرش نیز بگوی

بلکه از خوانندگان گرامی دقیق و نکته سنج تمنی می رود اگر بسه و خطائی برخوردند بدیده اغماض در آن نگرند که حکایت گربه جهیده ، طوطی پریده ، شیشه شکسته ، روغن گل بزمین ریخته و عطر آن با هوا آمیخته است ؛ جز پوزش خواستن و عذر تقصیر خدمت آوردن راهی و چاره ای دیگر ندارد .

با تمام این تفصیل چون قصد و نیت خدمت بوده امید است اینکار ناقابل با همه نارسائی در نظر کیمیا اثر دانش پژوهان و معرفت پروران مورد اعتنا و محل قبول واقع شود . در هر حال بر هر کس فرض است بقدر توانائی ، استعداد و مقدور خویش از قوه بفعل آرد که در حساب ادای دین وجدانی و وظیفه انسانی محلی از اعتبار تواند داشت ، هر چند که بضاعت مزجاة و کالای اندک باشد چه **اندک اندک خیلی شود و قطره قطره سیلی گردد** . باشد که این قطره اندک در چشمه زلال دانش و معرفت مستغرق شود تاخیر و

برکت ، خوشی و نیکبختی از آن زاید، نه مدد کارسیل‌های بنیان‌کن سوء استفاده از علم که
 نکبت و خرابی‌بار آورد ؛ شب تابی فرا راه‌جویندگان باشد که خواسته خود را بهتر یابند
 نه روغن در چراغ تب‌هکاران که کالاراً گزیده‌تر ربایند.

تهران - آذر ماه ۱۳۳۶

مؤلف

✧ ✧ ✧

✧

مقدمه

از روزی که بنی نوع بشر بنا بر پیروی از غریزه تشکیل خانواده کلبه و آشیانی برای خود ساخته و بمتابعیت از طبع اجتماعی نزدیکی کلبه‌های چند را از تفرقه و دوری آنها بهتر دانسته حالت فردی زندگانی با اجتماعی گرائیده و حاجت‌های جمعی سر بار نیازمندی‌های فردی اولاد آدم گردیده است .

احتیاجات فردی مانند خوردن خوابیدن و نفس کشیدن نیازمندی‌های همانند افراد بشر است و چنانکه از نام آن برمیآید هر کس باید خود بشخصه آنها را انجام دهد و بامید دیگران نشیند و اینمطلب بدیهی است آدمی هر قدر ساده‌وز و دباور هم که باشد کار نفس کشیدن خویش را بدیگری وانمیگذارد و تحمل زحمت خوردن و خواب را اگر بتوان نام زحمت بر آن نهاد بحکم ضرورت بر خویشتن روا میدارد چرا که این اعمال واجب عینی و تکلیف حتمی است و سرپیچی از آن کیفری خود کار دشوار و ناهموار در بردارد .

اما نیازمندی‌های جمعی زائیده نفع مشترک است لیکن نیروی آن ظاهر آ کمتر نمایان و لااقل در روزگارهای اولیه زندگانی بشر چنین بوده مانند نیازمندی بداشتن راه برای جماعات بشری که بفاصله‌های کم و بیش دور از یکدیگر سر برده و برای انجام کارها و مقاصد گوناگون از جمله دادوستد و مبادله اشیاء و لوازم و محصولات خود با هم احتیاج برفت و آمد و ارتباط پیدا میکنند .

برخی نیازمندی‌ها نیز همانند و مشترک و جامع صفات فردی و اجتماعی است مانند دفاع از هستی و زندگی برای هر جاندار خاصه آدمیزاد که شدت و نیرومندی آن خواه در فرد و خواه در جماعت با صد زبان گویاتر و عیان‌تر از آنست که حاجت بیان داشته باشد. نیازمندی‌های انسان همه در زمینه مادیات و برای گذراندن زندگی روزانه نیست کمتر قوم و جامعه‌ای میتوان یافت که اعتقادات مذهبی نداشته و احتیاج پرستش وجود یا وجودهائی مافوق طبیعت در خود احساس ننماید بنای معبد و پرستشگاه و برپاداشتن

مراسم دینی از احتیاجات معنوی اجتماعات انسانی و از نوع نیازمندیهای جمعی بشمار میآید .

وضع جغرافیائی هر سرزمین و عادات و اخلاق و رسوم و عقاید و نوع حکومتها و نیازمندیهای خاص اقوام و ملل در تعیین نوع کارهای عمومی تاثیر و مدخلیت تمام دارد چنانکه مردمان ساکن در کنار دریا احتیاج باسکله و بندر برای کشتیرانی دارند و اقوام جنگجو برای اقدامات نظامی خود نیازمند ساختن استحکامات و عملیات زمینی از قبیل حفر خندق و وسائل سنگر بندی یا ایجاد موانع زمینی برای عبور دشمن میباشند .

برای بر آوردن حاجات جمعی یا همگانی کار عمومی لازم است تا همانطور که نتیجه کار مورد استفاده همگان واقع میشود ساختن و پرداختن آن نیز با کوشش و کار عموم انجام گیرد و عبارت ساده تر مخارج آن از جیب همگان یعنی بیت المال پرداخته شود .

در این مجموعه سروکار ما از این پس با کارهای عمومی و خدمت‌های همگانی است و هر چند ذکر چند نمونه و مثال چنانکه گذشت برای درآمد مطلب و گریز باصل موضوع تا سر حد اشباع کفایت مینماید با اینحال برای تکمیل حاشیه‌ای بطریق اجمال از تاریخ که با کارهای همگانی یا عام‌المنفعه ارتباط دارد بر این مقدمه میافزاییم .

کارهای عمومی در مصر قدیم - مصریهای قدیم و باستانی بگفته هردت (۱)

مورخ مشهور یونانی متدین ترین مردم دنیا بوده‌اند و عده زیادی خدایان و حیوانات مقدس را مورد ستایش قرار میدادند . مردگان را مومیائی میکردند تا هر چه بیشتر از زوال و فنا بر کنار مانند برای خدایان و اموات بناهای عظیم و خرابی ناپذیر بدست معماران مصری ساخته شده است .

مصریان برای مردگان احترام خاصی قائل بودند اعتقاد آنها این بود که انسان کاملاً نیست و نابود نمیشود و در نفس باز پسین يك روح ويك همزاد از اوباقی میماند. روح انسان که بشکل يك قرقی با سر و دست انسانی است از بدن مفارقت میکند و در صورتیکه بدن خوب حفظ شود میتواند بآن برگردد اما همزاد تا وقتی بدن متلاشی نشده و از بین

نرفته است همچون تصویری لمس ناشدنی و نامحسوس از شخص در گذشته در کنار وی در مقبره میماند .

بنابر این عقاید بوده است که مصریان بوسیلهٔ ادویهٔ شیمیایی و عطریات مخصوص و طریقه‌هایی که هنوز بخوبی مکشوف نگردیده و بی‌براز آنها نبرده‌اند اموات خود را مومیایی میکردند . همچنین عقاید مذهبی موجب آن بوده که بساختن و پرداختن مقابر اهمیت زیاد دهند زیر مقبره را جایگاه ابدی و آرامگاه جاویدان برای در گذشته میدانستند که با همزاد خود در آن بزنگی ادامه میدهد . مقبرهٔ سلاطین و بزرگان بسیار مفصل و دارای چند قسمت بوده که در آن مجسمه‌های چوبی یا سنگی از متوفی قرار میدادند که قائم مقام مومیایی بود و معتقد بودند در صورت فقدان جسد مومیایی شده وجود مجسمه‌ها برای روح و همزاد کفایت میکند . پهلوی میت اسباب و لوازم کامل و انواع خوراکی و آذوقه میگذاشتند زیرا قائل بودند که همزاد مانند خود شخص نیازمند غذا خوردن میباشد . علاوه بر این روی دیوار مقبره صحنه‌هایی را نقاشی میکردند که زندگانی روزانه میت با خدمتکاران و کارها و تفریحات وی را بانمودار ساختن جزئیات بتفصیل نشان میداد . عقاید دینی مصریان قدیم موجب پیدایش صنعت و هنر معماری و ترقی شگرف آن گردیده است معماران مصری شاهکارهای عالی ساختمان از حیث زیبایی و عظمت بوجود آورده‌اند که از نظر فنی بحد کمال رسیده و هنوز در دنیا مافوق آنها را نتوانسته‌اند پدید آورند . در دوران سلطنت قدیم مصر معماران مصری ذوق و هنر صنعتی را با محاسبات دقیق ریاضی توأم کرده و موفق شده‌اند توده‌های عظیم سنگ را چنان قسمت بندی کرده و بر روی هم چینند که هیچگاه دستخوش خرابی نگردد و در نتیجه همین دقت در محاسبه امروز پس از چندین هزار سال که از تاریخ ساختمان آنها میگذرد این بناها هنوز باقی و پای برجای مانده البته اقلیم مملکت و خشکی هوا نیز در این امر کمک بسزائی باستانی و هنرمندی معماران قدیم مصری کرده است .

بناهای مورد گفتگو بناهای مذهبی یعنی مقابر و معابد و مشهورترین آنها اهرام ثلاثه یا اهرام عظیم جیزه میباشد . پیشتر گفتیم که مصریان قدیم بعقاید مذهبی خود بسیار پای بند بودند و بنابر این معابدی را که برای پرستش خدایان میساختند جنبهٔ کار عمومی

داشت و اهرام ثلاثه نمایانترین نمونه کارهای عمومی در مصر قدیم بشمار میرود. این اهرام منسوب بفراعنه بزرگ از سلسله چهارم دوره سلطنت قدیم مصر موسوم به خثوپس، خفرن و میکرینوس (۱) میباشد که در حدود دو هزار و هشتصد سال پیش از میلاد مسیح در آن کشور سلطنت کرده اند. فراعنه نامبرده اهرام ثلاثه را برای مقبره خود ساخته اند و اهرام مزبور در شمال شهر باستانی ممفیس نزدیک دهکده جیزه قرار دارد. هرم خثوپس از همه بزرگتر و دارای ۱۴۶ متر ارتفاع (امروز بیش از ۱۳۷ متر نیست) و هر ضلع آن ۲۲۷ متر میباشد حجم این هرم در حدود دو میلیون و نیم متر مکعب تخمین میشود و بزرگترین ساختمان و عظیمترین بنای سنگی است که روی کره زمین وجود دارد. دو هرم دیگر از آن کوچکتر هستند. چهار سطح هر یک از هرمها دارای پوششی از سنگ سفید یا سنگ خارا و یا سنگهای ظریف آهکی بوده است که با کمال مهارت و استادی تراش داده شده و با دقت و نظافت تمام پهلوی هم نصب گردیده لیکن امروز این پوششها تقریباً از بین رفته است. پوششهای سنگی مدخل دهلیزها و دالانهای دور و درازی را میپوشانده که بمقبره فرعون و اطاقها و دستگاہهای وابسته بدان راه داشته و منتهی میشده است.

نزدیک اهرام ثلاثه پیکر تراشان مصری بفرمان فرعون خفرن صخره بزرگی را تراش داده و آنرا بشکل ابوالهول (۲) در آورده اند که شیری است روی دستهای خود نشسته و سر انسان دارد. این مجسمه بمروردهود تانیمه در شنهای صحرا فرورفته ولی امروز آنرا بیرون آورده اند. ابوالهول مجسمه غول پیکری است با ارتفاع بیست متر و طول آن ۵۷ متر است و آنرا مظهر فرعون خفرن میدانسته اند (۳).

هریک از فراعنه نزدیک هرم مقبره خود شهری بعنوان پایتخت و دربار مخصوص بخویش میساخته است و مجملاً میتوان توجه نمود که میزان کاری که برای انجام این ساختمانها لازم بوده و مقدار نیروی که بمصرف رسیده از حدود تصور و خیال بیرون است تخته سنگهای بزرگ را از کوههای عربستان تهیه کرده با زورق از دریا عبور میدادند

1- Mykérinos, Khéphren, Khéops

2- Sphinx

۲- از تاریخ «خاورزمین و یونان» آلبرماه و ژول ابراک

L'Orient et la Grèce par Albert Malet et Jules Isaac

و بمحل کار میآوردند آنگاه سطح نشیب داری ساخته و با وسائلی سنگهار از روی آن میکشیدند و پپای کار میرساندند و پس از اتمام کار سطح نشیب دار را خراب کرده بر میچیدند. برای انجام این کارها باید گفت قاطبه ملت و عموم مردم مصر را بکار و امیداشتند چنانکه کودکان و زنان باردار برای ساختن هر مهها سنگ کشی میکردند و مأموران فرعون با تازیانه و دیگر آلات زجر و شکنجه مراقب احوال آنها بودند تا در کار سستی ننمایند. بخصوص خثوپس و خفرن سختگیری و بیرحمی را بحد کمال رساندند چنانکه داستانها از جور و بیدادگری و ستمکاری آنها در تاریخ مصر بیادگار مانده است.

منظور ما از ذکر گوشه ای از تاریخ آنستکه کارهای عمومی در هر عصر مفهومی متناسب با عقاید و افکار و تمایلات و نوع حکومتهای اقوام گوناگون در آن زمان داشته و باینجهت صورتهای گوناگون پیدا کرده است. امروز میگویند کار عمومی باید در اراضی و املاک عمومی و بحساب مقامات عمومی و بمنظور استفاده عموم صورت گیرد. ولی باید بگوئیم مفهوم مالکیت عمومی در آن روزگار با امروز فرق داشته است آنچه را که در اینزمان اراضی و املاک عمومی یعنی متعلق بعموم مردم مینامند در آن تاریخ ملك و مال فرعون میدانستند بنابراین چون فرعون مالك الرقاب مصر بوده اهرام در هر جا بنا شده زمین و ملك آن متعلق بوی یعنی ملك عمومی بوده است و از طرفی با رژیم حکومت در آن عصر تمام مقامات و اختیارات عمومی در حیطه اقتدار فرعون و فرمان او واجب الاطاعه بوده است و مقامات و مناصب را وی بمأموران خویش تفویض میکرده بنابراین خودش با صلاحیت ترین مقامات عمومی بوده است. باج و خراجی هم که از مردم میگرفتند متعلق بشخص فرعون بود و هر طور میل داشت بمصرف میرسانید و بامر او مردم را بیبگاری میگرفتند و چون مقام الوهیت برای وی قائل بودند ساختن مقبره برای فرعون یکی از تشریفات مذهبی و فرائض دینی بشمار میرفت و بعلمت علاقه مندی مردم بانجام تکالیف دینی و شعائر مذهبی هر چیزی که جنبه مذهبی داشت جزء حوائج عموم محسوب میشد. بنابراین ساختن معابد برای خدایان و مقابر برای فراعنه در آنروزگار مهمترین کارهای عمومی و امور عام المنفعه بشمار میآمده است.

پس از حمله اقوام آسیائی موسوم به هیکسوسها بمصر و اخراج آنها دوره سلطنت

جدید مصر منسوب بشهر تب شروع شد و در آندوره مصر باوج اقتدار و آبادی خود رسید معابد بزرگ که شاهکار معماری مصری محسوب میشود در آندوره ساخته شده آثار و بقایای این معابد در کارناک (۱) و لوکسر (۲) از نظر اهمیت و عظمت امروز موجب اعجاب و تحسین میگردد. فراعنه آندوره برای خود مقبره های عالی و باشکوه ساخته اند لیکن این بناها بصورت اهرام نبوده و مقابر زیر زمینی است که نزدیک شهر تب قدیم و در دل سنگها در منطقه ای کوهستانی موسوم به دره سلاطین حفر شده است. مومیائی فراعنه معروف از قبیل توتمس سوم (۳) و رامسس دوم (۴) که در حدود بیش از سه هزار سال پیش میزیسته اند در این مقابر پیدا شده است (در موزه قاهره صورت مومیائی شده این فراعنه را هم اکنون میتوان مشاهده کرد).

در آن زمان طبق عقاید مصریان معبد عبارت از خانه و علاقه خدا بود که حصار دور آن کشیده شده و در داخل آن جماعتی بخدمات مذهبی اشتغال میورزیدند. در درون حصار مسکنهایی مخصوص پیشوایان دینی و روحانیان و خدام همچنین کارگاهها مغازدها اصطبلها و فضاهایی برای نگاهداری حیوانات مخصوص بقربانی وجود داشت مجموع ایندستگاه مانند برخی دیرها و صومعه های قرون وسطی شهری کوچک را تشکیل میداد. امامعبد اصلی در داخل این محوطه درون حصار دیگری در وسط خیابانی مفروش با قطعات سنگی واقع بود که دو طرف آن مجسمه های ابوالهول قرار داشت. در انتهای این خیابان جلوخان و سردر با عظمت معبد ملاحظه میشد که عبارت از درب معبد و دو طرف آن دو برج بسیار عریض بشکل هرم ناقص و روی سطوح آن نقشهای برجسته و خطوطی منقوش بود. پیشاپیش این مجردیهای عظیم دومیله سنگی يك پارچه و بسیار بلند از سنگ خارا موسوم به مسله (۵) قرار داشت و مجسمه هایی با عظمت از فرعون بانی معبد در جلوخان مشاهده میشد.

پس از جلوخان حیاط وسیعی در داخل بود که در اطراف آن راهروها با ستونهایی

1 - Karnak

2 - Louqsor

3 - Toutmès

4 - Ramsès

5 - Obélisque

قرار داشت سپس يك يا چند تالار بزرگ بود که چند ردیف ستون سقف آنرا نگاهداری میکرد.

تشریفات بزرگ مذهبی در این تالارها انجام میگرفت و در آنجا خدا باشکوه و عظمت تمام بر روی زورق مقدس تجلی مینمود. هر چه بیشتر در داخل معبد پیش میرفتند عده کسانی که امتیاز ورود داشتند کمتر و تاریکی بتدریج زیادتر و معبد اسرار آمیزتر و وهمناکتر میگرددید تا باطاق مقدس میرسیدند و در آنجا مجسمه خدا در حرمی قرار داشت که در آن انوار الهی (۱) ساطع بود و فقط عالیترین مقامات روحانی حق ورود بدرون حرم داشتند و آنها را علویین با خبر از اسرار زمین و آسمان و دنیا و آخرت و عالم بالغیب و الشهاده میخواندند.

عالیترین آثار معابد مصری در کارناک و لوکسر در محل شهر تب قدیم و معابد زیرزمینی ایپسامبول (۲) بین آبشارهای اول و دوم نیل ملاحظه میشود.

خرابه‌های کارناک و لوکسر شاید مهمترین و معظمترین آثار معابد در دنیا باشد تالار بزرگ زیر ستونها در معبد آمن (۳) در کارناک دارای صد متر عرض و پنجاه متر طول میباشد بطوریکه کلیسای نتردام در پاریس بتمامی در داخل این تالار جا میگردد. این تالار دارای ۱۴۴ ستون بود که در ۱۶ ردیف قرار داشت ستونهای دوردیف وسط از سایر ستونها بلندتر و دارای ۲۴ متر ارتفاع و ده متر محیط آنها بود.

معبد زیرزمینی ایپسامبول مانند معابد کارناک و لوکسر متعلق بدوره تب میباشد و توسط رامسس دوم ساخته شده است چهار مجسمه عظیم این فرعون با ارتفاع بیست متر که از يك پارچه سنگ در آورده و تراش داده‌اند جلو خان معبد را تزین مینماید مجسمه‌های دیگری از رامسس که بصورت خداوند ازیریس (۴) تجلی مینماید بمجردیهای تالار بزرگ زیرزمینی تکیه دارند.

غیر از مقابر و معابد از جمله کارهای عمومی قابل ذکر در مصر قدیم دیوار مستحکم

۱- دیوار حرم الیازی الاطلا و تفره بود و آنرا الکتروم میخوانند.

2- Ipsamboule

3- Amon

4- Osiris

دور شهر باستانی ممفیس موسوم به حصار ایض بود که توسط منس (۱) نخستین فرعون در زمان سلطنت قدیم مصر (۲) ساخته شده است (۳) همچنین ساختمان سد بزرگ برای محافظت ممفیس از طغیان رود نیل را بهمین فرعون نسبت میدهند و هر چند از شهر ممفیس که بزرگترین شهر دنیای قدیم بوده امروز اثری بر جای نمانده لیکن آثار و بقایای سد نامبرده هنوز باقی است .

ایران باستان ایرانیان قدیم در دوره هخامنشی دنیای متمدن آن زمان را مسخر نمودند و حدود متصرفات آنها علاوه بر فلات ایران و آسیای صغیر شامل بین النهرین و شام و مصر نیز گردید. اداره این سرزمینهای وسیع از جمله هنر مندیهای سلاطین قدیم ایران و جزء افتخارات نژاد آریین بشمار میرود. برای ارتباط بین شهرها و ممالک جز، تحت فرمانروائی خود پادشاهان ایران بخصوص داریوش کبیر راههای عمده و مهمی ساختند و چنانکه میدانیم داریوش اول پادشاهی است که برای رفت و آمد منظم مأموران دولتی و ابلاغ فرامین و احکام پادشاه بحکام ولایات و کسب اطلاعات از طریق گزارش مأموران مخصوص موسوم بچشم و گوش شاهنشاه و نیز تسهیل عبور و مرور کاروانان اقدام بتأسیس چاپارخانه ها و سرویسهای پستی کرده است پس کارهای عام المنفعه و خدمت‌های همگانی بهمان معنایی که امروز از آن منظور دارند در ایران قدیم وجود داشته و همین دو نمونه یعنی راهسازی و تأسیسات پستی خود بهترین دلیل و شاهد این مدعا میباشد .

مثال یا نمونه دیگر از کارهای عمومی بناهای باشکوه مقرر شاهان ایران بوده است. از آنجا که امر او پادشاهان ممالک مختلف دست نشانده شاهنشاه ایران بودند بنای کاخهای رفیع و قصرهای مجلل سلطنتی برای بار دادن و پذیرائی شاهان و امیران و فرمانفرمایان بنا بر مقتضای حشمت و جلال دربار سلطنتی پادشاهان هخامنشی بوده است .

چنانکه از تاریخ برمیآید ایرانیهای قدیم در حسن اداره مملکت زبردستی خاصی

1 - Ménès

۲- دوره سلطنت قدیم مصر زمانی است که مرکز سیاسی مملکت مصر شهر ممفیس Memphis واقع در مصر سفلی بوده است .

۳- زمان سلطنت فرعون منس ۳۳۰۰ سال قبل از میلاد بوده است .

داشتند و قرنهای متمادی صلح و امنیت را در دنیای قدیم نگاهداشته و ترقی و آبادی و رفاه قابل ملاحظه‌ای از برکت امنیت و صلح بوجود آورده‌اند که اقوام و ملل آنروز از آن برخوردار بودند. نگاهداری تعادل و حفظ صلح بین اقوام و ملل و کشورهای که مردم آن از هر حیث با هم اختلاف داشتند بعلت وجود يك عامل معنوی که عبارت از تأثیر ابهت و عظمت شاهنشاه ایران و حیثیت فوق‌العاده او در انظار بود میسر گردیده است. پس اگر بگوئیم بناهای باعظمت مخصوص دربار سلاطین ایران بمنزله ساختمان و بنای سازمان ملل متحد در اینترمان بوده سخنی بگزاف و اغراق نگفته‌ایم زیرا منظور و هدفی را که سازمان مزبور از تأسیسات و تشکیلات خود دارد امثال بناهای بازار گاد و تخت جمشید حاصل میکرده و صلح و سلمی را که شورای امنیت در مقام حفظ و حراست آنست بارگاه رفیع پادشاهان هخامنشی عملاً تأمین و برقرار میساخته است.

شورای امنیت که از مهمترین ارکان سازمان ملل متحد میباشد دارای هدف عالی و مقدسی است که عبارت از رسیدگی بشکایات و رفع اختلافات بین کشورهای جهان (عده این کشورها اکنون به ۹۴ میرسد و آخرین آنها مالایا میباشد که همین روزها استقلال یافته است) است. وجود این مؤسسه که از مقدس‌ترین تأسیسات بشری بشمار میرود دارای تأثیر عظیم معنوی از طریق تبلیغات میباشد لیکن هنوز بواسطه فقدان وسائل و نیروی مادی و نظامی تصمیمات آن دارای ضمانت اجرایی نیست (۱) و جز تأثیر تبلیغاتی که همان هم در جای خود دارای اهمیت فوق‌العاده میباشد نتیجه دیگری عملاً از وجود آن متصور نمیشد اما در بار ایران باستان قرنهای صلح دنیا را با ابهت و عظمت خود که نماینده قدرت بیکران شاهنشاه ایران بود حفظ و تأمین کرده است. سر بازان جاوید نیزه‌دار که در نقشهای برجسته تخت جمشید مجسم گردیده و امروز نیز میتوان از نزدیک در آنها نگریست بسلاطین و امرا و فرمانفرمایان و حکام که هر سال یکمرتبه با تحف و هدایا در عید نوروز بحضور شاهنشاه بار مییافتند با گویاترین زبانی قدرت نظامی شاهنشاه را یادآور شده و عواقب طغیان و سرکشی یا نافرمانی را گوشزد مینمودند و با این وصف باید گفت این قبیل بناها نه

(۱) در واقعه کانال سوئز در سال ۱۹۵۶ انگلیسها و فرانسویها قشون بخاک مصر پیاده کردند و شورای امنیت برای پایان دادن بچنگ و زد و خورد اقدام بتشکیل داعزام پلیس بین‌المللی نمود و عده‌ای از کشورها در اعزام نفرات برای این منظور شرکت جستند لیکن این امر موقتی بوده و پس از ختم غائله افراد پلیس نامبرده هر يك بکشور خود مراجعت نمودند.

تنها جنبه کار عمومی در داخل کشور داشته بلکه بطور حتم و یقین صفت عام المنفعه آن از نظر بین المللی مهمتر و با معنی تر بشمار می آید است.

(۱) در حین نوشتن این سطور گزارش رئیس قسمت حفاری تخت جمشید آقای سامی در بیست و چهارمین کنگره مستشرقین جهان که در همین سال (۱۳۳۶) در مونیخ تشکیل یافته است بدست نویسنده رسید. این گزارش نکات و مطالب جالبی راجع بحفاریهای بازار گاد و تخت جمشید در بردارد و ما این حسن تصادف را بقال نیک گرفته و با علاقه شدیدی که خوانندگان گرامی بویژه دانشجویان عزیز ما نسبت باطلاعات دقیق از تاریخ مهن خود و افتخارات باستانی آن دارند قسمتهائی از این گزارش را در ذیل نقل مینمائیم:

« **حفاریهای بازار گاد** — بازار گاد باستانی ترین اثر عهد هخامنشی است و در آن از هشت سال پیش حفاری و خاکبرداری شروع شده است این بنا در حقیقت مادر کاخهای تخت جمشید است. . . . این کاخ مربوط بکورش کبیر میباشد و با وجود آنکه اکنون خراب گردیده نمودار یک تمدن کهن و پر مغز میباشد.

بعضی از ریزه کاریهای این کاخ منحصر بخود آنست و از حیث ظرافت و کف سازی بر کاخ تخت جمشید برتری دارد کاخ بازار گاد را با تخته سنگهای سفید سرمر ساخته اند دورتالار و ایوانها و ساختمان قصر همه از سرمر است که از نقاط دوردست باین مکان آورده شده است. این کاخ در وسط جلگه ای قرار دارد و دارای آب نماهای ظریف سنگی بوده و آرامگاه شاهان نیز در وسط همین جلگه قرار دارد و آجرهای بکار رفته در این کاخ از آجرهای کاخ تخت جمشید بهتر است.

بازار گاد موقعی بنا شده است که پارسها فقط در پارس و نواحی اطراف حکومت میکردند و تخت جمشید موقعی بنا شده است که بقول داریوش کشور های گوناگونی را اداره مینموده و نیزه های سر بازان وی تاجاهای دوردست رفته است:

بدست آمدن اشیاء با قبل تاریخ در این مکان ثابت کرد که این محل قبل از آنکه مرکز حکومت پارسها شود مکان مناسبی برای زندگی بوده است و بارندگیهای شدید چند سال اخیر که در این جلگه روان شد معلوم داشت که سارنگان این کاخهای بلند تا چه اندازه رعایت استحکام و دقت را در پی کنی و شفته ریزی نموده اند که پس از گذشتن ۲۵۰۰ سال و زلزله و بارندگیهای مهیب در شالوده آن خللی راه نیافته است. نکته دیگر اینکه بازار گاد در نقطه ای بنیاد گذاری شده که با وجود دارا بودن کوههای فراوان فاقد سنگ مناسب جهت حجاری بوده و این ابهام همیشه در خاطر باستان شناسان بوده که سنگهای سفید سرمری و سنگهای سیاه از کجا آورده شده است. کارکنان باستان شناسی ایران در نتیجه حفاریهای در ده پید — وقار آباد — بازار گاد — سعادت آباد سیوند رگه های متعدد سنگ سفید و سیاه و کنار گاههای بسیار برای تهیه و جدا کردن سنگ در یکی از کوههای شمالی سیوند معروف بکوه نعل شکن پیدا نمودند در بسیاری از این کار گاهها سنگهایی از کوه جدا شده و در همانجا مانده و بکار برده نشده است این کشف مهم در سال ۱۹۵۴ نصیب هیئت حفاری تخت جمشید گردید.

در مکشوفات جالب بازار گاد بیش از دو کیلومتر جداول سنگی ظریف و حوضچه‌های سنگی یکپارچه است که در زیر خاک مانده بود این آب‌نماها از جلو کاخها سیگنشته و بخوبی میرساند که کاخهای شاهی در وسط باغ بزرگی قرار داشته و این آب‌نماها متعلق به همان باغ بوده است.

قدمت قصرها - تقدم و تأخر ساختمان قصور بازار گاد را میتوان از روی نقوش آن دریافت کاخی که بر درگاه آن نقش انسان بالدار است از دو قصر کشف شده دیگر قدیمی تر است.

کاخ دیگر کوروش کبیر که مخصوص پذیرائیها و شرفیابیها بوده و فعلایک ستون و چند درگاه آن بر جای مانده است در درجه دوم قدمت قرار دارد. از این قصر ۷ سال پیش خاکبرداری شده و در نتیجه حدود قصر و ایوانهای اطراف نمودار گردیده آجرهایی که در این قصر بکار رفته از آجرهای تخت جمشید ظریفتر و ملاحظاتها از قیر است.

قصر سوم کوروش کبیر که کاخ اختصاصی وی بوده است ستونهای کوتاه داشته و نقوش آن شبیه نقوش تخت جمشید است.

تخت جمشید - تخت جمشید بهترین اثر تاریخی ایران باستان است در سال ۱۹۳۱ میلادی تا ۱۹۳۹ هیئت علمی دانشگاه شیکاگو خاکبرداری مفصلی در این کاخ باستانی انجام داد. پس از عزیمت آنها سازمان باستان‌شناسی ایران دنباله کار آنها را گرفت و از آن تاریخ تا کنون عملیات حفاری بدون وقفه ادامه داشته و در حال حاضر نه دهم از تخت جمشید خاکبرداری شده و خاکهای اضافی بجایهای دیگر منتقل گردیده است. در نتیجه این خاکبرداریهما ساختمانهای بسیاری که اغلب دارای زیرستونهای منقوش سنگی و درگاههای سنگی است کشف شد.

در ضلع شمال غربی صدفه پیرا، ون مدخل بزرگ کاخ آپادانا در شش سال پیش آثاری نمودار گردید که میرساند آنجا کنار گاه حجاری و دارای ساختمانهای خشتی برای توقف کارگران بوده است و آنانکه مشغول تکمیل نژئینات قصر و ریزه کاریهای آن بوده در آن سکنی داشته‌اند پس از خاکبرداری در این قسمت آثار بزرگ گیهایی سنگ کوه و همچنین قلمه ستون و یک مجسمه نیمه تمام سگ که نشسته است و دوسرستون ظریف و عظیم عقاب دوسر که نظایر آن اصلاً دیده نشده بود از زیر خاک نمودار گردید.

حجاری دوسر ستون فوق‌الذکر و ریزه کاریهای آن پایان یافته ولی بجهت نامعلومی همانجا مانده و حتی پدای کار یعنی قصری که شایستگی چنین سرستونی را داشته است برده نشده تصور می‌رود که این دوسرستون متعلق به مدخل نیمه تمام قصر صد ستون باشد زیرا این مدخل هنگام سقوط دولت هخامنشی در دست ساختمان بود یک سرستون گاو دوسر تراشیده در پدای همان بنا زیر خاک افتاده و یک سرستون دیگر نیز در همان حوالی بود که بموزه تخت جمشید منتقل شد.

پیدا شدن مجسمه نیمه تمام سگ نشسته و مجسمه ثابت نمود که بسیاری از مجسمه‌های ظریف و زیبا که زینت بخش تالارها و ایوانها بوده در همان تخت جمشید ساخته و پرداخته شده است

و این تصور که شاید مجسمه و ظروف سنگی را در جاهای دیگر تراشیده و برسم هدیه میآورده‌اند ضعیف و مشکوک بنظر میرسد. در همین نقطه تکه‌ای از یک منبت کاری ظریف که حکایت از وجود این هنر در آن عصر میکند بدست آمده است.

پیدایش قطعات روکش طلا با نقوش گاو بالدار و تکه‌ای از تاج طلا در اطاقهای جنوبی کاخ آپادانا معلوم داشت که درهای عظیم کاخ نامبرده با صفحات طلای منقوش پوشیده شده بوده است که در تاراج و حریق بکلی از بین رفته است.

یک کرنای فلزی در آرامگاه اردشیر سوم از زیر خاک بدست آمد که طول آن یکمتر و نیم و قطر دهانه آن نیم متر بود در ساختمانهای مفصل و فراوان خارج از صفا هم از سال پیش کاوشهایی که بعمل آمده در یکی از قصور که ۵ متر دورتر از زاویه جنوب غربی صفا است ۱۰ زیرستون پیدا شد.

این کاخ مطابق لوحه‌ای که از زیر خاک بدست آمد متعلق بخشایار شاه بوده است آثار سوختگی در تمام ساختمانها بطور وضوح دیده میشود. در جنوب این عمارت استخری بابعاد 24×24 متر و بظرفیت ۱۲۰ متر مکعب میباشد.

ابهت و شکوه و عظمت کاخهای سلطنتی ایران قدیم در آثار و خرابه‌های تخت جمشید بخوبی هویدا میباشد و هم‌اکنون ایوان قصر و پلکانهای بزرگ آن و درهای عظیم پوشیده شده از صفحات طلای منقوش و چند ستون از تالار بزرگ شاه‌نشین وجود دارد و بگفته یکی از مورخان تالار نامبرده وسیعترین و باعظمتترین بنائی است که دست بشر تا کنون نائل بساختن آن گردیده و اقل مطلب آنستکه در تمام طول مدت و قرنهای متمادی که استعمال تیر آهن در ساختمان معمول نبوده این معنی صدق میکند.

هفتاد و دو ستون زیر سقف این تالار بوده است که ارتفاع آنها نزدیک بار تفاع دوازده ستون عظیمی است که در معبد کارناک مصر قسمت مرکزی تالار معروف زیر ستون (bypostyle) را تشکیل میداده است. تالار شاه‌نشین بتنهائی فضائی را برابر ۷۳۰۰ متر مربع اشغال میکرده و باستانشنای کلیسای بزرگ سن پیر و میلان هیچ بنائی در دنیا چنین فضای وسیعی را زیر سقف خود ندیده است.

بنابر آنچه از حفاریهای تخت جدید تخت جمشید استنباط میشود کاخهای عدیده در آنجا بوده است. غیر از کاخ عظیم داریوش و کاخ سه دروازه قصر صد ستون را باید نام برد که هنگام سقوط دولت هخامنشی در دست ساختمان بوده کاخ دیگری نیز وجود داشته و بنابر لوحه‌ای که از زیر خاک بدست آمده متعلق بخشایار شاه بوده است.

دوره صفویه و بالاخص زمان سلطنت شاه عباس کبیر مهمترین دوره تاریخ ایران از نظر انجام کارهای عام المنفعه میباشد. میتوان گفت در هیچ زمانی از تاریخ ایران پس از داریوش کبیر بآن اندازه برای عمران و آبادی بویژه راهسازی کوشش بعمل نیامده است. در دوره صفویه ساختن راههای عمده از دو جهت مورد نظر بود اول از نظر سوق الجیشی و برقرار کردن امنیت داخلی و خارجی مملکت دوم از نظر توسعه آبادی و رونق تجارت. هر کس نظری بتاریخ ایران دارد بیاد میآورد که کار راهسازی و ایجاد موصلات و امنیت در کشور در آن زمان بجائی رسید که برخی از ممالک اروپایی روابط بازرگانی با ایران برقرار کردند و هیئت‌های نمایندگی بدربار ایران گسیل داشتند تا عهدنامه‌های مودت و تجارت با دولت ایران منعقد نمایند. همچنین بمنظور استفاده از راههای ایران برای رفتن به هندوستان و حمل و نقل امتعه بازرگانی بآن اقلیم در مقام مذاکره با سلطان صفوی برآمده و اجازه ترانزیت حاصل کردند.

شاه عباس را میتوان در ایران پدر کارهای عام المنفعه نامید هنوز یادگار کارهای آن پادشاه در آثار و بقایای راههای عمده و سرتاسری ایران و نیز کاروانسراهای ساخته شده در آن زمان مشاهده میگردد. فلات ایران بیابانهای بی آب و علف زیاد دارد و غالب راههای عمده در قدیم از کنار کویرهای وسیع و بی انتها از قبیل کویر لوت کویر نمک و غیره میگذشته و در آن اوقات که بوسیله چارپایان مسافرت میکردند هفته‌ها و ماهها يك مسافرت بطول میانجامید ساختن کاروانسراها و آب‌انبارها در طول راه مهمترین اقدام از نظر فواید عامه بشمار میآمده است و چنانکه اشاره کردیم از اقدامات و کارهای قابل ذکر شاه عباس کبیر که در ردیف مهمترین کارهای مربوط بعمران و آبادی کشور در آن زمان قرار میگرفته ساختن کاروانسراها و آب‌انبارها در طول جاده‌ها و شاهراههای مملکت بوده است.

کارهای مربوط بفواید عامه منسوب شاه عباس و بعضی دیگر از سلاطین آن سلسله منحصر بدانچه در اینجا مذکور افتاد نمیشود. مساجد معروف و بزرگ اصفهان که نمونه عالی ترین سبک معماری و هنر مندی و ذوق استادان ایرانی در آن زمان بوده يك نمونه دیگر از این قبیل کارهاست.

بعد از دوره صفویه جنگها و اغتشاشات داخلی و دست اندازی بیگانگان بخواک ایران